

HALİL HALİD BEY

Halil Halid Bey son dönem Osmanlı mütefekkirlerinden olup çok sayıda eser kaleme almıştır. Uzun yıllar İngiltere’de kalan ve Cambridge Üniversitesinde hocalık yapan Halil Halid Bey II. Meşrutiyet’in ilanından sonra İstanbul’a dönmüş ve Ankara mebusu olarak Meslis-i Mebusan’da görev yapmıştır. Said Halim Paşa’nın isteği üzerine kabul ettiği Bombay Büyükelçiliği vazifesini deruhte etmiş, Mütareke akabinde Darülfunun başta olmak üzere çeşitli kurumlarda ders vermeye devam etmiştir. Türkçenin yanısıra İngilizce ve Almanca yazdığı yazılarla imparatorluğun son demlerinde kurtuluşu arayan bir münevver portresi çizmiştir. Doğu-Batı ilişkileri, emperyalizm, hilafet, Türk-Arap münasebetleri ve Türk-İngiliz ilişkileri onun çalışmalarının ana konuları arasındadır.

Halil Halid Bey

TÜRK VE ARAP

TÜRK VE ARAP

III KUTADGU / DAL - DÜŞÜNCE – DOĞU-BATI

Yayınevi Editörü : Ramazan Serhat Aslan
Yayın Yönetmeni : Muhammed Yasin Can
Yayınevi Ser. Nu. : 53697

ISBN | 978-625-95162-3-3

Kutadgu Yayınları'nın 22. eseridir.

Halil Halid tarafından kaleme alındı.
Kurtuluş Öztürk tarafından hazırlandı.
Ramazan Serhat Aslan editörlüğünü üstlendi.

Kapak **Alaaddin Şahin** tarafından tasarlandı.
Mizanpaj **Bilal Şenel** tarafından yapıldı;
metinde 11 punto Baskerville fontu kullanıldı.

1. Baskı, 1. Edisyon, Kasım 2024, İstanbul

© Eserin tercümeden doğan yayın hakları Kutadgu Yayınları'na aittir.
Baskı, Enes Basın Yayın Matbaacılık Ltd. Şti. (Mat. Ser. Nu: 45822)

III KUTADGU

Aziz Mahmud Hüdayi Mah. Tepsi Fırını Sok. No:9/3
Üsküdar/İstanbul
0 850 304 17 58
kutadgu.com.tr
iletisim@kutadgu.com.tr
@kutadgu_m (twitter, instagram, youtube)

İÇİNDEKİLER

<i>Sunuş</i>	9
Türkofobi Eleştirisinin Mimarı: Halil Halid Bey	11
Halil Halid Bey: Hayatı ve Fikriyatına Dair	25
I TÜRK VE ARAP	37
Müşterek Maksat: Müslümanları Korumak ve Yükseltmek	39
Türklerin Araplara Yardımı	40
Batılılara Karşı Birlik Olmalıyız	41
Ayrılık İsteyen Ya Düşmandır Ya Hain	42
Türklerin Düsturu: Din ile Millet Birdir	45
Arapça ve Resmi Dil Bahsi	48
Üç Önemli İslam Lisanı	53
Türkçe'nin ve Anadolu'nun Önemi	55
Devletin Dili Ancak Türkçe Olabilir	57
Hilafet Meselesi	59
Arap ile Türk'ün Birleşmesi	61
Batılıların Dehşetli Kini	63
II TÜRKLER, HİNT MÜSLÜMANLARI VE MISIRLILAR	65
Türkler ile Hint Müslümanları Arasında Dostluk	67
Türkler ile Mısırlıların Münasebetleri	75
Türk ve Arabın Ayrılığı	85
Türklük Üzerine Mülahazalar	91

Sunuş

Türk ve Arap, Halil Halid'in en orijinal ve politik metinlerinden biridir. Batı'ya karşı, Türkler ile Arapların kaderlerinin bir olduğu ve bu iki milletin ortak varoluş gayelerinin İslam'ı korumak ve yüceltmek olduğu tezini işleyen Halil Halid Türklerin ve Arapların bu ortak ülkü özelinde birbirlerine muhtaç olduğunu vurgular. Emperyalizmin her yerden saldırdığı bir ortamda Türklerin uzun yıllar yönettiği ve dolasıyla güç aldığı Araplardan isyancı girişimlerle koparılmasını Batı'ya karşı kaybedilen bir oyun olarak görür. Araplar için de dost ve kardeşin Türkler olduğunu hatırlatır, onları Batı'ya karşı uyarır. Kitap, her ne kadar 1912 yılında Araplara yönelik yazılıp Kahire'de basılmış olsa da bugün dahi önemli okumalar sunmakta ve okura fantezi hayallerin ötesinde tarihi bir vaka ve gerçekliğin günümüzde nasıl işleyeceğine dair düşünme imkanı vermektedir.

Halil Halid Külliyyatının önemli bir parçası olan *Türk ve Arap* daha önce birden fazla kez yayınlanmıştı. Kutadgu olarak, Kurtuluş Öztürk nezaretinde tekrar gözden geçirilen kitaba, Mirza ...'nın Osmanlıcadan günümüz Türkçesine aktardığı ve yazarın *Türk Cihangirliği ve İngiliz Hakimiyeti* adlı eserinin son kısımlarını oluşturan ve Türklerin sair İslam milletleri ile olan ilişkilerini özetleyen bölümleri de eklemek suretiyle konu özelinde bütünlüklü bir neşir haline getirmeye çalıştık.

Başta, Halil Halid üzerine kaleme almış olduğu eserle konuya dair en vukûfiyetli çalışmayı sunan ve Kutadgu bünyesinde vücut bulacak bu külliyyatın şekillenmesinde önemli rol oynayan Kurtuluş Öztürk Hocama teşekkür etmek

istiyorum. Hususi olarak, bu kitabın mevcut halini almasında, daha önce yayınladığı çalışmasından bahsi geçen bölümleri kullanma müsaadesini veren Mirza'ya da teşekkür ediyorum.

Halil Halid Külliyyatını yakın bir takvimde Kutadgu'da tamamlayacağımızın müjdesini vermek istiyorum.

Nice kitaplarda görüşmek üzere, iyi okumalar.

R. Serhat Aslan

Türkofobi Eleştirisinin Mimarı: Halil Halid Bey

Türkofobinin Tarihsel Kökeni

Günümüz Batılı devletlerinin kamusal alanlarda İslami kimliğin varlığını kendilerine bir tehdit olarak görmeleri ve bunu baskılayacak nitelikte politikalar üretmeleri yüzyıllar içerisinde şekillenmiş bir tarihi hafızanın neticesidir. Hemen her Avrupalı devlet, kendi tarihsel hikayesinde İslam'ı tehdit olarak gördüğü bir evreyi tecrübe etmiş ve hatta onu yok edilmesi gereken bir düşman şeklinde tahayyül etmiştir.

Türklerin İslam'ı kabul etmelerinden kısa bir süre sonra bu dinin bayrak taşıyan kavmi haline gelmeleri zaman içerisinde Batı nezdinde Müslüman ve Türk'ü eşit kimlikler haline getirmişti. İspanya sahillerinde Mağripli denizcilerin akınına uğrayanlar da Almanya içlerinde Türk akıncıların seferlerine şahit olanlar da benzer bir korku hafızasına, *Türkenfurcht* bilincine sahip olmuşlardı. Bunun pratik bir sonucu olarak hemen her Avrupa dilinde Türk'ü şerli ve nahoş niteliklerle anımsayan deyimler yaygın hale gelmiştir. Bu korku ötekini tanımlama arzusunu peşinde getirmiş ve özellikle Ortaçağ'ın din bilginleri sayesinde genelde nefret ve korku temelli bir öteki anlatısı ve literatürü oluşturmuştur. Luther'in Türk denilen *vahşi vrka* karşı savaş açmayı dini bir vecibe olarak görmesi Türk nefretinin geldiği noktayı özetlemesi açısından önemlidir.

Batı'da Türk nefretinin nasıl oluştuğu ve hangi tarihsel tecrübeler neticesinde *phobia* temelli toplumsal bilincin ortaya çıktığı sorusu son zamanlarda birtakım çalışmalara konu olmuştur. Bu çalışmalar genellikle Türkofobiye İslam'ın Batı

karşısındaki süratli ilerlemesinin tabii bir sonucu olarak görmüşlerdir. Öyle ki Batı, Rönesans sayesinde Antik Yunan'ı tekrar keşfettiği esnada, kendi kültür dünyasını oluşturan Yunan coğrafyasının hemen tamamının Müslüman Türkler tarafından ele geçirildiği gerçeğiyle yüzleşmişti. Tarihi coğrafya bir yana, İstanbul dahi artık Türkler tarafından fethedilmiş ve halihazırda yaşadıkları memleketlerin sınır ve sahil şehirleri doğrudan açık hedef haline gelmiş, *fethin* bir sonraki durağı olmuştur. İşte bu gelişmeler modern çalışmalarda Türkofobinin oluşmasındaki temel neden olarak görülmektedir.

Bu yazının konusunu oluşturan Halil Halid Bey ise bundan takribi yüz yirmi sene önce yazdığı *A Study in English Turcophobia* adlı eseriyle Türkofobi üzerine bilinen ilk çalışmayı kaleme almış ve bugün dahi canlılığını koruyan Türkofobi eleştirisinin fikri temelini oluşturmuştur.

Halil Halid Bey

Halil Halid Bey unutulmaya yüz tutmuş, kaleme aldığı eserler dikkate alındığında hak ettiği değeri görmekten fersah fersah uzakta olan bir son dönem Osmanlı mütefekkiridir. Mücadele dolu hayatının akisleri kendi hayatıyla sınırlı kalmış ve vefatı akabinde yakın dostları Abdülhak Şinasi Hisar, Abdülhak Hamid Tarhan gibi isimler hariç pek hatırlayanı da olmamıştır. Oysaki eserleri, *mücahit kişiliği*, düşüncelerini gerçekleştirmek için durdurak bilmeyen mücadelesiyle Halil Halid Bey her açıdan hatırlanmayı hak eden bir isimdir.

Halil Halid Bey, birçok alim çıkarmış meşhur Çerkeş Şeyhi ailesinin bir ferdi olarak 1869 yılında Ankara'da dünyaya gelir. Hayatı boyunca Ankaralı oluşunu bir imza olarak kullanır; Türkçe eserlerini *Ankaravi*, İngilizce eserlerini ise *of Angora* diye imzalar. Rüştüye eğitimini Ankara'da tamamlar,

sonrasında İstanbul'a gelir, Beyazıt Medresesinde klasik usulde ilim tahsil eder. Akabinde Mekteb-i Hukuk'u bitirir. Abdülhak Şinasi'nin de belirttiği gibi Halil Halid ilim öğrenmeye adanmış bu yıllarını dolu dolu geçirir, ömrü boyunca kaleme alacağı eserlerin fikri altyapısını bu yıllarda oluşturur.

Mekteb-i Hukuk'tan mezun olduktan sonra Osmanlı basınının üstadı Ebüzziya Tefik'in yanında yazı hayatına atılır, kendi deyimiyle "*meslek-i tahrir*" böylece başlar. Fakat kısa sürede kafasında yurtdışına çıkma fikri belirir. İstanbul'daki siyasi atmosfer kendi düşüncelerini kaleme almak için uygun değildir, üstüne üstlük ailesinin hakkı olarak devlete karşı gözettiği bir miras davası onu iyice bunaltmıştır. 1894 yılında İstanbul'dan ayrılır ve böylece hayatını şekillendirecek Londra yılları başlar.

Halil Halid Bey, İstanbul'daki hükümet tarafından gurbette de daima izlenmektedir. İngilizlerin meşhur başbakanı Gladstone ile bir tartışma üzerine mektuplaşması İstanbul'da, sarayda gündem olur. Birçok arşiv belgesi onun faaliyetlerinin takip edildiğini, yazdığı yazıların sürekli surette kontrol edildiğini bize göstermektedir. Hatta 1897 yılına gelindiğinde gazetelerde yazı yazmaması karşılığında bunun için kendisinden söz alınarak Londra Büyükelçiliğinde ikinci katipliğe tayin edilir. Bu görevde uzun süre kalamaz, Londra Büyükelçisi hakkında kaleme aldığı sert bir yazı sonucu görevden alınır. 1903 yılında *The Diary of a Turk* isminde İngilizce kaleme aldığı hatıratını yayımlar. Bu hatıratında Abdülhamid iktidarına karşı öfkeli bir Jön Türk portresi çizmektedir. Fakat Londra günleri onun Batı tasavvurunu da değiştirmeye başlamıştır. Bir eserinde, mealen, ifade ettiği üzere; Batı, İstanbul'dan hayal edildiği gibi değildir ve madde medeniyetin ötesinde hesaplaşılması gereken bir başka Batı daha vardır. Bir noktadan sonra onun yazıları klasik Jön

Türk üslubunu geride bırakır (hatta Abdülhamid karşıtı Jön Türk refleksi eleştirir), İslam'ı ve Osmanlı'yı müdafaa eden bir hüviyet kazanır.

Halil Halid Bey, Londra'da Ebüzziya Tevfik'in aracılığıyla Abdülhak Hamit ile tanışmış ve bu sayede İngiliz entelektüel çevrelerinden bazı isimlerle tanışma imkanı bulmuştur. Özellikle E. J. Wilkinson Gibb, Thomas W. Arnold ve E. G. Browne onun teşriki mesaide bulunduğu oryantalistlerden bazılarıdır. Halil Halid, sonradan yakın ahbab oldukları Browne sayesinde daha önce hiçbir Türk'ün hoca olarak bulunmadığı Cambridge Üniversitesinde Türkçe dersleri vermeye başlar. Burada eğitim vermenin yanı sıra Hukuk ve Politika alanında Yüksek Lisans yapar, Kraliyet Asya Derneğine üye kabul edilir, çeşitli oryantalist kongrelere katılır.

1904 yılında kaleme aldığı ve Pan-Islamic Society tarafından yayınlanan *A Study in English Turcophobia (İngiltere'de Türkofobi Üzerine)* adlı kitap Halil Halid'in düşünce dünyasındaki değişimin ilk canlı örneklerindedir. Bu eserinde özelde İngiltere'deki, genel bağlamda ise Batı'daki Türk nefretinin nedenlerini tahlil eder; bu nefretin kimler tarafından körüklendiğini açıklar ve bu sorunun yarını için neler yapılabileceğini söyler. Bu kitap akabinde onun mücadelesi bir yandan İngiltere'deki Müslümanların haklarını müdafaa etmek ve durumlarını iyileştirmek, bir yandan da Osmanlı'nın uluslararası mecrada hakkını ve hukukunu savunmak gibi konular üzerinde yoğunlaşır.

Halil Halid Bey'in İngiltere yıllarındaki en önemli faaliyetlerinden birisi de Londra'daki Müslümanların, nikah işlemleri ve bir araya gelmeleri başta olmak üzere çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir Londra Camisi yaptırma mücadelesidir. Bu uğurda Türkiye'de *Sebilürreşad* dergisi kanalıyla çağrılar yapar, bağışlar toplanmasını talep eder. Yine Londra

Camisinin yapımına fon bulabilmek adına Cezayir'e, Mısır'a seyahatler yapar. Dr. Jamil Sherif bugün Londra'da East London Mosque olarak bilinen ve İngiltere Müslümanları için merkez konumunda olan Londra Camisinin arşivine dayanarak kaleme aldığı bir yazıda Halil Halid'in o dönem Londra Müslümanları için en önde gelen isimlerden birisi olduğunu belirtir.¹ Osmanlı entelektüelleri üzerinde tesiri az Halil Halid imajının İngiltere'deki durumu ise farklıdır. 1907 yılında kaleme aldığı İslam ile Hristiyanlık arasındaki tarihsel mücadeleye ışık tutan *The Crescent Versus The Cross* kitabı üzerine İngiliz basınında yaklaşık altmış değerlendirme ve eleştiri yazısı kaleme alınır.² Eserlerin birçoğu, yayınlandıkları ilk anda Arapça ve Urducaya çevrilir.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Halil Halid Bey 16 yıllık İngiltere macerasının ardından İstanbul'a döner, İttihat ve Terakki saflarında memleketi Ankara'dan mebus seçilir. Bu dönemde Servet-i Fünun'da yazılar kaleme alır. Kısa süre sonra, 1913 yılında, Mısır'dan tanıdığı Sadrazam Said Halim Paşa'nın ricası üzerine Bombay'a Büyükelçi olarak tayin edilir. Halil Halid Bey'in Bombay'a varışı, Urducaya çevrilen eserleri sayesinde ününün yaygın olduğu Hint topraklarında heyecanla karşılanır ve kendisi için *krallara has* bir karşılama düzenlenir. Halil Halid'in oldukça aktif bir siyaset gütmesi, İslam birliği idealine yönelik faaliyetleri ve zaten önceden bilinen ünü İngilizler'in onun bu görevinden rahatsız olmalarına ve Osmanlı'ya baskı yapmalarına yol açar. Neticesinde Halil Halid Bey merkeze çağrılır ve 1914 yılında İstanbul'a döner.

1 Jamil Sherif, "An Ottoman Connection with the East London Mosque – Halil Halid Bey", <https://www.eastlondonmosque.org.uk/halil-halid-bey>

2 Cemil Aydın, *The Politics of Anti-Westernism in Asia*, Columbia University Press, (New York: 2007), 67.

Halil Halid Bey savaş yıllarını Berlin ve İsviçre’de geçirir, *cihadını* yazılarıyla ifa eder. Alman basınında Ermeni soykırımını tezleri ve Türkiye’deki İngiliz esirleri mevzusu başta olmak üzere çeşitli konularda Osmanlı’nın hukukunu müdafaa eden yazılar kaleme alır. Akabinde 1919 yılında İsviçre’nin Bern şehrinde düzenlenen Uluslararası Sosyalist Kongreye katılır ve burada Batı’daki Türkofobi üzerine, daha önce kaleme aldığı eserin bazı noktalardan zenginleştirilmiş hali olan bir nutuk irat eder. Berlin ve İsviçre Halil Halid’in uzun soluklu son yurtdışı tecrübesidir. Mütareke yıllarında İstanbul’a tekrar geri dönmüş ve Darülfünunda İslam Etnografyası ve Harbiye Mektebinde İngilizce dersleri vermeye başlamıştır.

Halil Halid Bey ve Türkofobi Tezi

Halil Halid Bey 1904 yılında Pan-Islamic Society aracılığıyla İngiltere’de *Türkofobi Üzerine Bir İnceleme* adında imzasız küçük bir kitap yayınladı. Bu eserinde Halil Halid İngiltere’yi ciddi bir eleştiriye tabi tutmuş ve mevcut durumda İngiliz siyasetinin Türklere dostluk beklememesi gerektiğini ifade etmiştir. Halil Halid’e göre İngiltere, diğer Avrupa devletlerinin aksine, Osmanlı ile I. Elizabeth dönemine kadar giden uzun süreli dostane bir ilişkiye sahiptir. Fakat bu dostluk temelli münasebet bir süredir İngiltere’deki *fanatik Türkofobiklerin* farklı kanallardan gerçekleştirdikleri lobiler nedeniyle yerini artık düşmanlığa bırakmıştır.

Halil Halid, Türkleri kötüleme ve İslam’ı aşağılama olarak özetlediği Türkofobik hareketlerin Türkiye ne zaman ciddi uluslararası sorunlarla karşı karşıya kalacak olsa ayyuka çıktığını ifade eder. Ona göre İngiltere’deki Türk düşmanlığı dört farklı kesim üzerinden gerçekleşir. Özünde İngiltere’nin emperyalist emellerini başarıya ulaştırma gayesi güden

Türkofobik cereyan ya ikbal peşinde koşan siyasetçiler ve gazeteciler, ya bunları tahrik eden din adamları ya da İngilizleşmiş Yahudiler marifetiyle gerçekleşir. Kitap boyunca Halil Halid bu dört kesimin kendi iç tutarsızlıklarını, cehaletlerini ve düşmanlıklarının altında yatan şahsi emellerini sırasıyla açıklar ve bunlar üzerinden bu *Türkofobi çetesini* eleştirir.

Halil Halid’e göre Türkofobik hareketlerin yazın ayağını oluşturan gazeteciler Türk karşıtlığıyla malul basın marifetiyle Türkiye’nin sorunlu vilayetlerine muhabir, özel muhabir, özel komiser olarak gönderilir. Bu gazeteciler Türkçe bilmek bir yana gidip görüşükleri Ermeni, Rum yahut diğer azınlıkların dillerini de bilmezler. Kendilerine bu milletlerden bir rehber bulur ve onun anlattığıyla kuşbakışı bir fikriyata sahip olurlar. Kendi eğitimleri Doğu toplumlarının dinamiklerini anlamak adına yetersizdir, eğitimleri bu alana yönelik bile değildir. Bu gazeteciler Türkiye’ye gelip *barbar Türk’ün* misafirperverliği sayesinde güzelce ağırlanır ve hür bir şekilde dilediği yeri gezerler. Bu gezileri boyunca kimlerle olduğu asla açıklanmayan birtakım röportajlar yaptıklarını iddia ederler, akabinde kısa seyahatlerini *Türk’ün şeytani mezalimini* tasvir etmek üzere sonlandırıp memleketlerine dönerler. Yazdıkları yalanlanacak olsa da yahut aksini gösterir deliller serdedilecek olsa dahi bu bir şeyi değiştirmez ve hikaye bir kere anlatıldığıyla kalır. Halil Halid’e göre Avrupa’ya bilgi akışını gerçekleştiren bu gazeteciler bahsi geçen bölgelerde bir uçuş turu yapanlardan çok daha fazla bir bilgiye sahip değildir, aksine yaptıkları asılsız hikayeler ve çarpıtmalarla tipik bir cehaletten çok daha fazlasıdır.

Avrupa’nın herhangi bir yerinde Türkiye’ye kıyasla daha sık meydana gelen herhangi bir hadise ya da şiddet vakasını memleketlerine ilettikleri telgraflarda sanki büyük bir katliamın yada genel bir “Hristiyan katliamının” başlangıcıymış gibi yansıtırlar.

Türkofobinin siyaset ayağını ise Halil Halid, Glodstonecu ekolden gelen Türk karşıtı siyasetçileri hedef alarak açıklar. Ona göre bu siyasetçiler Türkiye'deki hadiseler karşısında kendi ülkelerindeki meselelerden daha fazla endişelenir görünmektedir. Siyasi güçlerini nefret ettikleri hilalin zulmü altında inim inim inleyen din kardeşlerini kurtarmak için seferber ederler. Esasta niyetleri bariz şekilde Türkiye'ye yönelik *emperyalist politikalarını* azınlıklar üzerinden gerçekleştirmek olsa da din kardeşlerine yapılan zulüm hikayesi kamuoyunda Türk düşmanlığını tesis edecek ve akabinde Türkiye'ye karşı aktif siyasetlerini meşrulaştıracak önemli bir araçtır. Halil Halid'e göre bu Türkofobik siyasetçiler siyasi faydacılıkla açıklanamayacak düzeyde bir tezat içerisinde politik söylem üretmektedir. Bu kişiler, Makedonya köylerinde okullar ve camiler bombalanıp Türk evleri yağmalanırken bunu Bulgarların Türklere karşı bağımsızlık adına vatansever eylemleri olarak kabul edip bu asileri cezalandıran yahut bu eşkıyalığa karşı kendilerini savunanları *Muhammedî fanatizmin* mensupları olarak hedef alırlar.

Türkofobik cereyanı besleyen bir diğer kesim ise Hristiyan din adamlarıdır. Halil Halid bu kesimi hedef alırken önce Haçlı seferleri esnasındaki Müslüman katliamlarını, akabinde Engizisyon aracılığıyla bu zulmün Müslümanlarla bile sınırlı kalmadığını hatırlatır. Batı kaynaklı vahşete ses çıkarmamak bu rahipler için eskide kalan bir şey de değildir. Halil Halid Müslümanların, Türkiye'deki sözde zulme uğrayan Hristiyanların haklarını savunan bu barışsever rahip sınıfının Sudan'da makineli tüfeklerle birkaç saat içerisinde öldürülen on binlerce Müslümanın bu akıbetinden ne derece memnun olduklarını çok iyi bildiklerini söyler.

Öte yandan Halil Halid, güncel İngiliz siyasetinde dinin etkisinin az olduğunu ve bu sebeple rahip sınıfının Türkofobik

söylemlerinin İngiliz dış siyasasını etkilemeyeceğini söyleyenlere karşı bunun saf bir yaklaşım olduğunu belirterek karşı çıkar. Ona göre bu kesim hala baskın bir unsurdur ve geniş kitleleri etkileme gücünü elinde tutmaktadır. Yöneticiler nezdinde de bu böyledir. Nitekim bu duruma Fransızların laik tutumlarında tavizsiz olmalarına, ülke içerisinde dini yadsımlarına rağmen Müslüman ülkelerdeki Fransız rahipleri bir din devletiymişçesine koruyup kollamalarını örnek verir. Halil Halid'e göre rahip sınıfının Türkofobik söylem üretmekteki esas maksadı tarihsel düşmanlık bir yana onca maddi imkana ve propagandaya rağmen başarılı olamayan misyonerlik faaliyetleridir. İngiliz toplumunda Türk nefretini Kilise aracılığıyla sürekli canlı tutan rahip sınıfı ana maksatlarına ulaşmanın önünde esas engel olarak Türk İmparatorluğunu görmüş ve bu sebeple nefret söylemlerini Türklere kanalize etmiştir.

Gerçekten de milletimize karşı bu kadar şiddetli bir düşmanlık sergilemelerinin altında yatan esas sebep, Türkleri İslam'ın sadık savunucuları ve dolayısıyla dinlerinin yayılmasının önündeki en ciddi engel olarak görmeleridir.

Halil Halid, Türkofobik çevrelerin son halkası olarak İngilizleşmiş Yahudileri zikreder. Onların Türkiye nefretinin altında yatan esas saikin diğer kesimler gibi olmadığını, onların bu tavrı takınmasında ticari nedenlerin ağır bastığını belirtir. Eserinin bu kısmında Türklerin İspanyol zulmünden kaçan Yahudilere nasıl kucak açtığını hatırlatır. Fakat hayli önemli ve dikkat çekici olan ise, Halil Halid Bey'in oldukça erken bir tarihte kaleme aldığı bu eserinde Türkofobik söylemlerini sürdürmeleri halinde yarın bir gün Türkler arasında *antisemitizm vebasının* yayılacağı hususunda Yahudileri uyarmasıdır.

Özetlemek gerekirse Halil Halid Bey, eserini kaleme aldığı yıllarda İngiltere'deki mevcut Türkofobinin dinamiklerini gazeteciler, siyasetçiler, rahipler ve bunlara ek olarak İngilizleşmiş Yahudilerin faaliyetleri üzerinden açıklar. Türk nefretinin canlı olmasının birkaç temel nedeni vardır. Ön plana çıkan ilk neden İngiltere'nin emperyalist emellerle Osmanlı'yı büsbütün yok etme gayesine matuftur. Halil Halid'e göre bir ikinci neden tarih boyunca süregelen gerilimin misyonerlik faaliyetleri ile belirginleşmesi ve Hristiyanlığın yayılmasının önünde en büyük engel olarak Türk imparatorluğunun bulunmasıdır.

Halil Halid'e göre bu *fanatik Türkofobikler* ajitasyona dayanan, çarpıtma mahsulü temelsiz iddialarla söylem geliştirirler. Politikalarında müthiş bir tutarsızlık vardır. Türk'e karşı işlenen vahşet Batı'ya vatansever mücadele olarak aktarılırken Türklerin onca zorluk içerisinde bir noktada kendi top raklarını müdafaa adına verdikleri mücadele kanlı bir zulüm olarak aktarılır.

Halil Halid Türkofobik saldırılara karşı bir çözümün olmadığı kanaatindedir. Türk düşmanlığı belirli bir emel uğruna *üretildiği* için bunu yalanlamakla, aksini ispat etmekle durdurmak imkansızdır. Hatta Halil Halid bu tür bir çaba içine girmeyi asla netice vermeyecek bir *aptalca uğraş* olarak görür. Zira mesele Jön Türklerin sandığının aksine Abdülhamid meselesi hiç olmamıştır. O bu noktada Türk düşmanlığının kaynağını Abdülhamid'in politikalarında arayan Jön Türklerin safiyane yaklaşımını eleştirir. Aksine Abdülhamid tarafından değil de akla gelebilecek en iyi hükümdar tarafından yönetilecek olsak bile Türk nefreti, belki daha da şiddetli bir biçimde, var olacaktır diyerek Türkofobinin suni ve Batı için daimi ihtiyaç olan kullanışlı bir alet olduğunu belirtir.

Düşmanlarımız padişaktan (Abdülhamid'den) nefret ediyorsa, bunu sırf değersiz bir hükümdar olduğu için değil, bilhassa Türk hükümdar olduğu için yapıyorlar. Akla gelebilecek en iyi hükümdara sahip olsaydık, yine de Türk karşıtı kışkırtmalarını sürdürürlerdi, hatta muhtemeldir ki daha iyi bir hükümdarın altında barış ve refah içinde yaşadığımızı görselerdi bizden daha çok nefret ederlerdi.

Halil Halid'in Son Yılları

Halil Halid Bey, Mütareke yıllarında döndüğü İstanbul'da bir yandan hocalık yapmış, bir yandan da eserler yayınlamaya devam etmiştir. Darülfünundaki görevi esnasında Köprülüzade Mehmed Fuad, İzmirli İsmail Hakkı, Mustafa Şekip Tunç, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, M. Ali Ayni ve Şerafettin Yaltkaya gibi isimlerle beraber çalışmıştır.

İngiltere'deki haklı ünü nedeniyle yabancı üst düzey isimlerin İstanbul'a geldiklerinde ilk aradıkları isim Halil Halid Bey olmuştur. Bu bir noktadan sonra, onun geçim endişesi nedeniyle, seyyah mihmandarlığına dönüşmüştür. Devrin İstanbul gazetelerinde Halil Halid Bey'in bir diğer mesaisinin Türkiye Turing ve Otomobil Kurumunun kültürel faaliyetlerine iştirak olduğu görülmektedir.

Her ne kadar yazı hayatı istikrarlı bir biçimde devam etmiş olsa da Halil Halid Bey özel hayatında bir takım sıkıntılar yaşamış, kendi sessiz sakin karakterini buhrana itecek badireler geçirmiştir. Abdülhak Şinasi'nin bize aktardığına göre onu ölüme götürecek hastalıkların ilkinde duçar olduğu evrede eşinden ayrılmış, günlerini Beyoğlu'nda kiralık odalar ve pansiyonlarda geçirmek zorunda kalmıştır. Bu pansiyon hayatında Halil Halid ömrü boyunca dinmek bilmeyen mücadelesinin anlamını ve bu cehdin karşılığını sorgular hale gelmiş, yanında birkaç dostu hariç hiç kimsenin bulunmayışının azabını hissettiği günler geceler geçirmiştir.